

III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (25-27 Ekim 2018)
3rd. International Aksaray Symposium (25-27 October 2018)

Tam Metinler / Full Texts

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOMUNCU BABA TARİH VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINI

III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (25-27 Ekim 2018)
Tam Metin Kitabı

EDİTÖRLER

Mehmet Sami YILDIZ
Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Ayşegül CAN
Aksaray Üniversitesi,
Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Mehmet ÖZKAYA
Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ISBN: 978-605-88368-8-4

Aralık 2018

“III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu” isimli kitabın tüm yayın hakları Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi’ne ait olup her hakkı saklıdır. Bu yayının hiçbir kısmı, editörlerin önceden yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz, bir geri çağrı sisteminde saklanamaz veya herhangi bir biçimde elektronik veya mekanik, kopyalama, kayıt veya başka yollarla iletilemez.

All rights of publication of the book "III. International Aksaray Symposium" belong to Aksaray University Somuncu Baba History and Culture Research and Practice Center and all rights are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of editors.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami YILDIZ
Sempozyum Başkanı

İletişim
aksaraysempozyumu@gmail.com
Sekreter
Öğr. Gör. Ayşegül CAN (Aksaray Üniversitesi)

AKSARAY GÜZELYURT KİLİSE CAMİİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Ahmet Gümüştö¹

Fatma YAŞAR²

Özet

Bu bilimsel çalışma, Aksaray-Güzelyurt Aşağı Mahalle'sinde yer alan Güzelyurt Kilise Cami'nin mimari yapısını ele alarak Bizans ve Osmanlı Dönemi'nde geçirdiği değişimi incelemektedir. Tümüyle kâgir olan bu yapının inşa tarihini ve banisinin kim olduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Çeşitli dönemlerde onarımlar geçiren Kapalı Yunan Hacı tipine ait bu kilisenin plan şeması sonradan yapılan bir takım müdahalelerle değişikliğe uğramıştır. En önemli değişiklik, 1835 yılındaki tamir sırasında Kelivarlı Mimar Grigorius Madenci tarafından yapılmıştır. Kilise Kapalı Yunan Haç tipinden; üç nefli kubbeli Bazilika tipine dönüştürülmüştür. 1925 yılındaki mübadeleden sonra kilise camiiye çevrilerek Müslümanların kullanımına açılmıştır.

Yapı büyük bir avlu ile çevrelenmiştir. Batı çevre duvarı ekseninde 15 metre yüksekliğindeki çan kulesi minareye çevrilerek değerlendirilmiştir. Yapının güneyinde basık kemerli giriş kapısı yer almaktadır. Yapının batı cephesi sivri kemerlerle belirginleştirilmiş, ortadaki kapı ve pencereler plastik süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Orta kapının üzerinde yer alan pencere süslemesi bakımından dikkat çekicidir. Güney cephedeki mekânsal bölünme yapının cephesinde de kendini göstermektedir. Doğu cephe ise kaya bir temel üzerine oturmaktadır. Günümüzde camii olarak kullanılan yapıda bazı değişiklikler yapılmıştır. Ahşap ikonostasis güney duvara alınmış ve bir bölümü minber yapımında kullanılmıştır. Kilisenin ikonostasisinden mihrap ve minbere dönüştürülen bezemelerde yöreye özgü motifler yer almaktadır. Araştırmamızın sonuç bölümünde yaptığımız arazi çalışması ışığında yapının Bizans dönemi ve İslami dönem özellikleri tarafımızdan yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kilise Camii, Güzelyurt, Aksaray, mimari, tezyinat.

AN ASSESSMENT ON AKSARAY GÜZELYURT CHURCH MOSQUE

Abstract

This scientific study examines the architectural structure of the Güzelyurt Church Mosque in the Aksaray-Güzelyurt neighborhood and examines the change in the Byzantine and Ottoman periods. We do not know for sure exactly who built the building and the history of this masonry. The plan of this church belonging to the Closed Greek Pilgrim who underwent repairs in various periods has changed with a subsequent intervention. The most important change was made by the architect of Grigorius, a architect of Gravorius Kelivan during the repair in 1835. Church off the Greek Cross type; It was converted into a basilica with three naves. After the exchange in 1925, the church was converted into a mosque and opened to the use of Muslims.

The building is surrounded by a large courtyard. The minaret constructed by transforming a 15 meter high bell tower into a minaret on the western perimeter wall axis. There is a low arched entrance door to the south of the building. The western facade of the building is marked by pointed arches, and the doors and windows in the middle attract attention with its plastic decorations. The window decoration on the central door is noteworthy. The spatial division on the south façade is evident in the façade of the structure. The eastern facade sits on a rock foundation. Today, some changes have been made on the structure used as a mosque. The wooden iconostasis was taken to the south wall and a section was used in the pulpit construction. Embellishments transformed from the iconostasis of the church into the mihrab and the minbar have local motifs.

In the light of the field work we conducted in the conclusion part of our research, the Byzantine and the Islamic period features of the structure were tried to be reinterpreted by us.

Key words: Church Mosque, Güzelyurt, Aksaray, architecture, ornament.

¹ Arş. Gör. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, a.gumustop@gmail.com
² Öğrenci (Yüksek Lisans), Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, polyanayimben@gmail.com

GİRİŞ

Günümüzde **Güzelyurt** olarak bilinen ilçenin ilk adı **Karbala'dır**. Daha sonraki bir dönemde ise **Gelveri** olarak adlandırılmıştır. Güzelyurt, birincil derece volkanik yükseltiler bölgesindedir. Dayanaksız ve yumuşak volkanik tüflerden oluşan bir arazi üzerinde yer almaktadır. Bu yüzden, birçok yapı topluluğuna, özellikle de Hristiyanlık dönemlerinde, kaya oyma mekânlar; mabetler, mezarlar ve yeraltı şehirlerine sahiptir.

Güzelyurt ve çevresine ilişkin ilk bilgileri Ortodoks Kilisesi'nin kurucularından NazianzosluGregorios'un mektupları vermektedir. Güzelyurt, araştırmacı ve seyyahlar tarafından Gelvedery (Ainsworth,1842), Karbala (Ramsay, 1980), Gelvere gibi isimlerle anılmıştır (Konyalı, 1974; 1943). Güzelyurt, Kapadokya'da manastır hayatının başladığı 350 yılından itibaren Hristiyan yerleşim merkezi olmuştur. Bölgede ve güneydeki Manastır Vadisi'nde bulunan dini yapılar varlıklarını 13. yüzyıla kadar sürmüştür (Çelebioğlu, 2001:5)

1258 tarihli bir belgeye göre Sultan II. Keykavus'un mülkü olan Gelveri 1470 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine alınmıştır (Çelebioğlu, 2001:5). 19. yüzyıl başlarına kadar Rum nüfusu etkinliğini devam ettirmiş, 1924 yılında gerçekleşen mübadeleyle birlikte Türk nüfus artmış ve bölgede etkinliğini arttırarak sürdürmüştür.

1. Büyük Kilise Camii

1.1. Yapının Yeri ve Adı

Aksaray, Güzelyurt ilçesi Aşağı Mahallede 2–5 Pafta, 793no'lu parselde yer almaktadır. Bizans Dönemi'nde kilise olarak inşa edilen yapının adı Aziz Gregorius Theologos (Nazianzos) Kilisesidir. Nüfus mübadelesiyle birlikte yapı Büyük Kilise Camii adını almıştır.

1.2. Yapının Tarihçesi, Geçirdiği Değişiklikler ve Onarımlar

Yapının kesin olarak yapım tarihini ve sürecini anlatan bir belge elimizde mevcut değildir. Şu an itibarıyla mevcut olmayan fakat kaynaklarda varlığından bahsedilen bir kitabe 4. Yüzyılda bu yapıyla ilgili bir tamir ya da yeniden inşa sürecinin yaşandığını ortaya koymaktadır.

Kilise; 1835 yılında mimar Gregoire Madentzis tarafından yapılan restorasyon sırasında kaybolan eski kitabesine göre, 385 yılında İmparator Theodosius tarafından inşa edilmiştir. Kilisenin üç kapısından birinin üstünde bulunan kitabe şunlar yazılıydı. “Bu kilise, Bizans İmparatoru Theodosius tarafından inşa edilmiştir. İmparator, Gregorios Nazianzos eliyle de bu haçın bir parçasını kiliseye hediye etmiştir.” (Petrooulos, 1970, s.21)

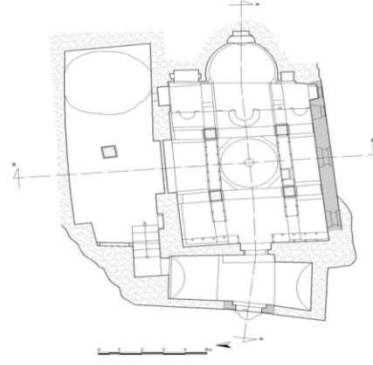
Hagios Gregorios Kilisesi yapıldığı 379-395 yıllarından sonra önemli değişiklikler geçirmiştir. Bugün kilisenin ilk halinden kalanların sadece apsis kısmındaki kalıntılar olduğu düşünülmektedir (Thierry, 1963: 24).

Yapının tarihçesini Sacit Pekak kronolojik olarak şu şekilde değerlendirmektedir. (Pekak,1994:191)

1. Theodosius'un tahta çıkış yılı olan 379'dan önceki, planı bilinmeyen yapı.
2. Theodosios'un tahtta bulunduğu 379-395 yılları arasında, Gregorios Nazianzos'un da yaşam dönemlerine (329/30-390) uygun olacak biçimde ve Pandelimonidis'in verdiği kitabe bilgisiyle 385yılında temelden inşa edilen ya da onartılan, planı bilinmeyen yapı.
3. Plan özelliklerinden dolayı Orta Bizans döneminde (842-1204) veya sonrasında inşa edilen kapalı Yunan haçı planlı yapı
4. Onarım ve değişikliklerin gerçekleştirildiği 1835-1896 arası
5. 1925 yılındaki mübadeleden sonra kilisenin camiye çevrilmesi.

1.3. Plan ve Mimari Özellikler

Kesme taştan inşa edilmiş yapı, yan yana iki yapıdan oluşmaktadır: Kiliseye 1835 yılında yapılan müdahaleler sonucunda naosa ait örtü sisteminde bazı değişiklikler yapılmış, böylece eser üç neflibazilikal birkarakter kazanmıştır (Sunay, 2008: 33). Onun kuzeybatısına bitişik inşa edilen parekklesion ise tek neflidir (Çizim 1). Bir avlu duvarı ile çevrelenen yapı farklı zemin kotlarından oluştuğu için yükseklikleri farklılık göstermektedir. Kilise olarak kullanıldığı dönemde batı çevre duvarında bulunan eski çan kulesinin yerine inşa edilen tek şerefeli tuğla minare yer almaktadır.

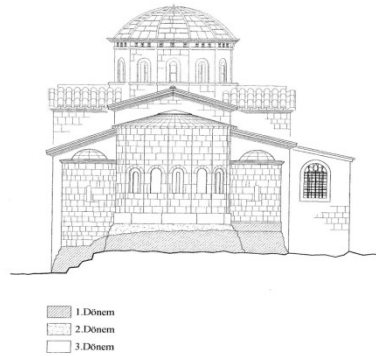
Çizim No 1: Aziz Gregorius Theologos (Nazianzos) Kilisesi (Büyük Kilise Camii)

Avlunun güneybatısında 40 basamakla inilen bir ayazma ve kuzey duvarına bitişik çeşitli yapılar yer almaktadır. Bunlardan biri batı da imam lojmanı olarak kullanılan iki katlı bir yapıdır.

a) Dış Tasvir

Yapının batı cephesi, ana giriş kapısının olmasından dolayı en gösterişli cephe olarak dikkat çekmektedir. Giriş cephesi dört sütun üzerine oturan üç sivri kemerle düzenlenmiş ortada büyük bir giriş açıklığı ve yanlarda pencere yer almaktadır. Giriş kapısının üzerinde yer alan kare pencere açıklığı plastik süsleme bakımından dikkat çekmektedir.

Doğu cephe kaya bir temele oturmaktadır. Ana apsisin ortasındaki yuvarlak kemerli üç pencerenin iki yanında pencerelerle eş büyüklük ve biçimde birer niş yer alır. Kilisenin tarih boyunca geçirdiği üç evrensinin izleri sadece bu cepheden gözlenebilmektedir (Çelebioğlu, 2001:74).

Şekil 1: Doğu Cephesi Analiz (Çelebioğlu, 2001:74).

Güney cephe, ortaapsis hizasında üçlü yuvarlak kemerli pencereler vardır. Alt hizasında, kemerin orta aksında ise dikdörtgen bir pencere açılmıştır. Bu pencerenin boyutundan anlaşılabileceği üzerine sonradan açılmış olabileceği düşünülmektedir. Duvar payelerine oturan kademeli sivri kemerlerle dikey olarak beşe bölünmüştür ve kemerler içteki mekânsal bölünme dış cepheden de anlaşılmaktadır.

Kuzey cephesi, şapel eklendikten sonra, güney cephesine benzer olan görünümünü kaybetmiştir. Şapelin üst kat seviyesinde iki dikdörtgen penceresi vardır. Zemin katında ise, avluya açılan kilisenin diğer kapıların da olduğu gibi ahşap doğrama üzerine çinko kaplanmış bir çıkışı yer almaktadır. Orta apsis hizasında ise sadece üç tepe penceresinin bir kısmı görülebilmektedir.

Kilisenin en önemli elemanlardan birisi taş kiremitlerdir. Kapadokya bölgesinde bu tip taş kiremitlere rastlanılmasına rağmen form bakımından diğerlerinde farklılık arz etmektedir.

b) İç Tasvir

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan narteks, yaklaşık 3.7*11.7 boyutlarında dikdörtgen planlıdır. Daha önce açık bir alan iken, 1896 restorasyonu sırasında kapalı bir mekân haline getirilmiştir. Mekânın örtü sistemi üç adet haçvari tonozdan oluşmaktadır. Naosa geçiş, narteksin giriş kapısının hemen karşısındadır. Mekanın döşemesi dikdörtgen ve kare formu doğal taş kaplamadır.

Naos doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen forma sahiptir. Nartekse ahşap doğrama üzerine tek yüzü çinko kaplı üç adet kapı ile, şapele ise özensiz açılan bir giriş açıklığı ile ulaşılır.

Yapıda camiye çevrilmeden önce yer alan ikonostasisler günümüzde mihrap yönüne yerleştirilmiştir. Kubbeyi taşıyan kolonlardan birinin üzerinde yer alan ambon ve İkonostasis Rus Çarı I. Nikola tarafından hediye edilmiştir. Ambona 13 basamaklı bir merdivenle ulaşılmaktadır. Ancak kadınlar mahfiline çıkan merdiven yüzünden sekiz ve onuncu basamakları arası kapatılmıştır. Ambon ve ikonostasislerin orijinal boyalarıyla günümüze ulaşmıştır.

Mekânın döşemesi dikdörtgen ve kare formu doğal taş kaplamadır. Kilisenin iç mekânında yer alan kireç badana ile kapatılmıştır. Kadınlar mahfiline 26 basamaktan oluşan merdivenle çıkılmaktadır. Tamamen ahşap konstrüksiyondan oluşan mahfil kilise camiye çevrildikten sonra eklenmiştir.

Parekklesion, kilisenin kuzey duvarına bitişiktir. Doğu batı yönünde dikdörtgen formudur.

c) Malzeme ve Teknik

Kilise ve ek yapı düzgün kesilmiş, gri renkli taşla inşa edilmiştir. Örtü sisteminde özel bir kiremit türü kullanılmıştır.

Ahşap malzeme, minber, mihrap, pencere açıklıkları ve mahfil de kullanılmıştır. Yapının bazı pencerelerinde de süsleme olarak mermer malzeme kullanılmıştır.

Yapıda üç tip süsleme görülmektedir: İçte, beyaz sıvanın altında, sıvaların dökülen yerlerinden görülen freskolar, ahşap bezemeler ve yoğun mimari plastik süslemelerdir. Yapının dış cephesinin sadelik arz etmesin karşın caminin iç kısmı süsleme bakımın oldukça hareketlidir.

Yapının batı cephesinde sonradan örülmüş duvarın içinde kalan çeşitli hayvan figürleriyle bezemeli sütun başlıkları yer almaktadır. Yine Batı cephede narteks üst katına açılan pencerenin üstünde iki aslan figürü bulunmaktadır. Güney avlunun batı köşesindeki kitabenin yanında güvercin motifi yer almaktadır. Yapının sütun başlıkların aslan ve boğanın karşılıklı olarak verildiği kabartmalar göze çarpmaktadır. Pencere ve kapı alınlıklarında rozetler vardır. Kilisenin içinde, özellikle kasnakta, sıvaların dökülen yerlerinde figürlü freskolardan izler vardır.

SONUÇ

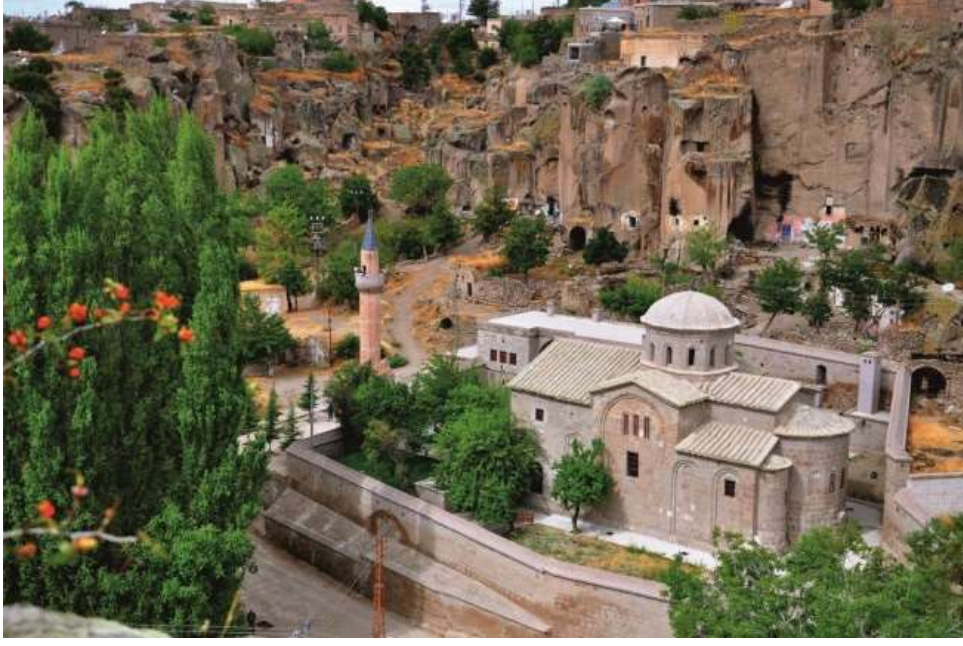
Hristiyanlığın ilk yayıldığı zaman diliminde dinsel bir merkez olan Güzelyurt, Gregorios'ların sahibi oldukları arazi üzerine kurulmuştur. Greorios Theologos, Anadolu'da Hristiyanlığın yayılmasındaki çalışmaları ve Ortodoks mezhebinin doğmasına katkılarıyla önemli bir azizdir.

4. yüzyılın sonlarına doğru kilise olarak yapılan yapı bu tarihten günümüze ulaşılan kadar birçok değişiklik geçirmiştir. Plan şeması değişmiş ancak açık olan narteksi kapatılmış ve bir şapel eklenmiştir. En son değişimi ise camiye çevrilerek tamamlamıştır.

Kilise camiye dönüştürüldükten sonra ibadete uyum olarak iç mekânda birçok değişim gözlenmektedir. Günümüzde eserin güney duvarının büyük bir bölümü ve doğudaki apsisin güneyindeki kalan kısım belli bir yüksekliğe kadar ahşap panolarla kaplanmıştır. 19. yüzyılda taş templonla değiştirilen ahşap ikonostasis, güney duvara alınmış ve bir kısmı minber yapımında kullanılmıştır. Son derece kaliteli oyma işçiliği yansıtan ve ikonostasisle ayrı ustanın elinden çıktığı belli olan ambon kuzeybatı payenin üst tarafına monte edilmiştir. Kuzey duvara bitişik ahşap bir kadınlar mahfili ve mahfile çıkışı sağlayacak olan ahşap bir merdiven eklenmiştir. Yapı günümüzde ziyarete açıktır.

KAYNAKÇA

- ÇELEBİOĞLU, Banu (2001) “Aksaray Güzelyurt'ta Büyük Kilise Camii (HagiosGregoriosTheologos Kilisesi)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- HİLD, F.–RESTLE, M.,(1981), “Tabula Imperii Byzantini, Band 2, Kappadokien(Kappadokia, Charsianon, SebasteiaundLykandos)”, Wien.
- PEKAK, Sacit(1993) “Güzelyurt'ta (Gelveri) Bulunan Bizans/Post-Bizans Dönemi Kiliseleri 1”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.10, S.2, Ankara, s. 123-160.
- PEKAK, Sacit (1994) “Güzelyurt'ta (Gelveri) Bulunan Bizans/Post-Bizans Dönemi Kiliseleri 2”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.11, S. 1-2, Ankara, s. 177-216.
- RAMSAY, W. M. (1897), “Impressions of Turkey During Twelve Years Wanderings”,London.
- KONYALI, İ. H.,(1974),”Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi”, C.1, 2,İstanbul C.3, İstanbul.
- SUNAY, Serkan (2008) “Aksaray Güzelyurt Manastır Ve Kilise Binaları” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Fotoğraf 1: Genel Görünüm

Fotoğraf 2: Avluya giriş kapısı ve minare

Fotoğraf 3: Camiiye giriş kapısı
(Sunay, 2008:216)

Fotoğraf 4 :Batı Cephe Üst Pencere Detay

Fotoğraf 5: Güney Cephe Sütun Detayı
(Sunay,2008:228)

Fotoğraf 6: Batı Cephe Sütun Detayı
(Sunay,2008:228).

Fotoğraf 7: Mihrapta yer alan İkonostasis Parçaları

Fotoğraf 8: Ambon